

**Комунальний заклад
«Житомирський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради**

Олена Вознюк

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СПЕЦІАЛІСТІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО
СУПРОВОДУ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ
ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ
ПРОСТОРІ**

(методичні рекомендації)

**Житомир
2019**

*Рекомендовано Вченою радою комунального закладу
«Житомирський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти» Житомирської обласної ради
(Протокол № 2 від 24 травня 2019 року)*

Рецензенти:

О. М. Дікова-Фаворська, докторка соціологічних наук, професорка кафедри педагогіки й андрагогіки комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради

Л. Ю. Султанова, докторка педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Олена Вознюк

Особливості професійної діяльності спеціалістів психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі: методичні рекомендації. Житомир: КЗ «ЖОІППО» ЖОР, 2019. 68 с.

В практиці повсякденного буття загальноосвітнього закладу, у зв'язку з активним впровадженням інклюзивного навчання, у професійній діяльності педагогічних працівників з'явилося багато нових функцій у напрямку забезпечення сприятливих умов для здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами. Вимагають означення, усвідомлення і осмислення ті форми та напрямки роботи, які сприяють насамперед комфортному включенню дітей з порушеннями психофізичного розвитку в освітній простір, допомагають створити ситуацію взаємодії. Особлива роль в цьому процесі належить команді психолого-педагогічного супроводу освітнього закладу, їх професійним знанням, умінням формувати необхідні педагогічні компетентності.

Використання методичних рекомендацій сприятиме підвищенню професійної компетентності, в першу чергу, фахівцям команди психологічного супроводу (педагогам, психологам, вчителям-логопедам, вчителям-дефектологам, асистентам вчителів та соціальним педагогам), педагогам і керівникам освітніх установ, що реалізують інклюзивну практику.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Особливості професійної діяльності психолога в інклюзивному освітньому просторі	5
Особливості професійної діяльності соціального педагога в інклюзивному освітньому просторі	32
Особливості професійної діяльності вчителя-дефектолога в інклюзивному освітньому просторі	40
Особливості професійної діяльності вчителя-логопеда в інклюзивному освітньому просторі	49
Роль асистента вчителя в психолого-педагогічному супроводі дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі	56
Основна нормативно-правова база	63
Корисна література	64
Корисні посилання	67

ПЕРЕДМОВА

Забезпечення реалізації права дітей з обмеженими можливостями здоров'я на освіту є однією з найважливіших завдань державної політики не тільки в галузі освіти, а й в області демографічного та соціально-економічного розвитку держави.

Сучасною тенденцією є інклюзивна освіта дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Під інклюзією розуміється включення будь-якої дитини незалежно від типу та ступеня вираженості порушення в навчанні з однолітками, що мають нормальний рівень розвитку. Для реалізації подібного процесу необхідні особливі умови для дітей з обмеженими можливостями здоров'я різних категорій, спеціальна підготовленість педагогічних працівників закладів освіти.

Пошук найбільш оптимальних шляхів, засобів, методів для успішної адаптації та інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я в суспільство – це завдання всіх і кожного.

Особливості професійної діяльності психолога в інклюзивному освітньому просторі

Психологічна діагностика особливостей психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами та визначення напрямків профілактичної та психокорекційної роботи

На сучасні умови навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами вимагають зміни спрямованості діяльності команди психо-медико-педагогічного супроводу освітніх закладів. Їх діяльність в цілому, тим більше, діяльність психолога в складі команди психологічного супроводу повинна докорінно змінитися на максимальне використання можливостей і здібностей дитини для успішного його включення в освітній простір закладу, який реалізує інклюзивну практику. У зв'язку з цим значною мірою повинна бути змінена і структура діагностичної роботи психолога в його розвитковій та корекційній діяльності.

Базуючись на основній меті для всіх фахівців команди психо-медико-педагогічного супроводу розробки та конкретизації цілісного освітнього маршруту та умов, потрібних для його реалізації на основі рекомендацій комісії інклюзивно-ресурсного центру, сформулюємо основні *завдання* психолога, який є членом команди психологічного супроводу:

- конкретизація потенційних можливостей та особливостей психічного стану дитини щодо отримання адекватної освіти, що реалізується на основі адаптованої освітньої програми;

- розробка та уточнення умов навчання (спільно з іншими спеціалістами інклюзивно-ресурсного центру формування освітнього маршруту дитини з особливими освітніми потребами в структурі

діяльності освітнього закладу), адекватних індивідуальним особливостям, що виявили в процесі діагностики;

- психологічне консультування батьків (законних представників), педагогічних, медичних, соціальних працівників, за необхідності працівників інших організацій, які представляють інтереси дитини в сім'ї, освітньому закладі, в соціумі в цілому;

- відстеження динаміки рівня соціальної адаптації та навчання дитини в процесі включення в інклюзивний простір освітнього закладу (спільно з іншими фахівцями команди психологічного супроводу);

- розробка і реалізація профілактичної та корекційно-розвиткової роботи стосовно дитини з особливими освітніми потребами в структурі адаптивної освітньої програми;

- просвітницька діяльність, що спрямована на підвищення медико-соціальної та психолого-педагогічної культури фахівців, педагогічного колективу.

Відповідно до вищезазначених цілей та завдань, базовою *функцією* психолога є діагностична. При цьому вірогідність оцінки психічного розвитку дитини забезпечується певними аспектами проведення поглибленої психологічної діагностики та професійним досвідом психолога.

До таких аспектів слід включити:

- Комплексну, ґрунтовну, цілісну та динамічну оцінку порушень в розвитку, що перешкоджають дитині реалізуватися в освітньому просторі.

Комплексність визначає врахування психологом психологічних, педагогічних, соціальних та медичних характеристик та параметрів розвитку дитини, що виявляються фахівцями відповідного профілю, так і обумовлених додатково самим психологом в рамках найбільш

сучасних теорій розвитку. Ґрунтовність та цілісність оцінки полягає в системному підході щодо психічного розвитку в розумінні закономірностей розвитку та їх тісному взаємозв'язку з визначенням потрібних умов для адаптації та якнайбільшої самореалізації особистості дитини в освітньому соціумі. Динамічний аспект оцінки передбачає взаємопов'язаний аналіз актуального розвитку дитини з анамнестичними та катамнестичними показниками на різних вікових етапах, а також динаміку зміни даних стану дитини в процесі проведення експертизи.

- Уточнення та конкретизація особливих освітніх умов, які зазначені в рекомендаціях комісії інклюзивно-ресурсного центру.

- Характер адаптованої освітньої програми (зміст, рівень, спрямованість, ступінь індивідуалізації та диференціації).

- Умови реалізації адаптованої освітньої програми: індивідуальне, фронтальне, фронтально-індивідуальне навчання; домашнє навчання; змішане навчання – індивідуальний графік відвідування уроків, один або більше вільних днів в тиждень згідно показань та за згодою адміністрації освітнього закладу. До цих умов належить і особливості включення дитини в освітній простір: ступінь, обсяг і форма включення.

Поряд з діагностичною функцією психолога також важливою є і його консультативна місія. Перш за все, вона стосується осіб, які представляють інтереси дитини з особливими освітніми потребами (батьків, законних представників, педагогічних, медичних, соціальних працівників та інших).

Таке психологічне консультування є складним психотерапевтично-орієнтованим процесом, який є прерогативою психолога.

У вимогах до процедури та методичного забезпечення діагностичного обстеженням зазначені такі етапи:

1. Тривалість процедури обстеження визначають віковими, індивідуальними та типологічними особливостями розвитку дитини.

2. Батьки повинні дати письмову згоду на проведення подібного обстеження, а також на корекційно-розвиткові заходи, які будуть необхідні в рамках психологічного супроводу за його результатами.

3. Обстеження бажано проводити у звичному для дитини середовищі, при обов'язковій присутності на обстеженні батьків (законних представників).

Під час спілкування психолога з батьками (законними представниками), дитина перебуває в ігровій кімнаті (зоні). В цей час необхідно спостерігати за поведінкою дитини.

До критеріїв тривалості психологічного обстеження й адекватності процедури відносять:

- контакт психолога з обстежуваною дитиною;
- результативність, доступність, успішність діяльності дитини в процесі обстеження з урахуванням потрібних заходів допомоги;
- у разі виникнення в ході обстеження виражених невротичних, психопатичних, психосоматичних, нейродинамічних або психотичних розладів можливість «самокомпенсації» стану дитини або припинення обстеження;
- наявність у батьків (законних представників) довіри до психолога, готовність сприймати його висновок та слідувати рекомендаціям.

Під час роботи психолог також виявляє структуру розвитку, причин та механізми, які спричинили спостережувані феномени. Це виражається в уточненні, можливо, постановці психологічного діагнозу, доповненні оцінки психічного розвитку дитини з особливими

освітніми потребами, даної в свій час комісією інклюзивно-ресурсного центру. Для психолога феномени актуального розвитку дитини важливі як підтвердження діагностичної гіпотези про структуру та «каузальність» розвитку. Це накладає жорсткі вимоги до індивідуальності проведення психологічного обстеження. Водночас, використовуючи у своїй роботі метод спостереження, психолог може значною мірою уточнити й навіть (за наявності достатнього професійного досвіду) змінити думку про дитину.

У висновку повинні бути відзначені та деталізовані індивідуальні особливості розвитку дитини – поведінкові, комунікативні, навчально-пізнавальні, в тому числі, його резервні можливості в навчанні та соціалізації. На підставі цих даних розробляються психологічні рекомендації з індивідуальної корекційно-розвиткової роботи в рамках реалізації адаптованої освітньої програми. Також в психологічному висновку повинні бути підтверджені та конкретизовані необхідні спеціальні освітні умови, рекомендовані інклюзивно-ресурсним центром. Також визначається характер та особливості додаткових форм освіти, можливих під час реалізації в даному закладі освіти.

У підсумковій частині аудиторського висновку визначаються терміни контролю стану та розвитку дитини в рекомендованих йому умовах (термін повторного проведення психологічного обстеження). Ці терміни повинні бути узгоджені з повторними обстеженнями інших фахівців супроводу, а також з повторними проведеннями команди психологічного супроводу з питань навчання та соціалізації цієї дитини.

У ситуації виникнення суперечливих думок фахівців супроводу з приводу оцінки стану дитини та рекомендацій з розробки та реалізації адаптованої освітньої програми приймаються компромісні рішення,

спрямовані, на більш сприятливі (у соціальному плані) для дитини умови. У цих випадках можуть бути рекомендовані діагностичні періоди навчання, психологічного та соціально-правового супроводу, динамічне спостереження фахівцями команди психологічного супроводу навчального закладу в процесі повторних обстежень. У будь-якому випадку, на цьому етапі дитині завжди рекомендуються умови навчання та розвитку, відповідно легші та перспективніші із диференційованих діагнозів. Таким чином, дитині завжди залишається шанс використовувати свої резервні невраховані в процесі діагностики можливості та виправдати легший діагноз, зробити той «стрибок» у розвитку, можливість якого інтуїтивно припускають фахівці.

Слід ще раз наголосити на тих основних діагностичних завданнях психолога, що вирішуються в процесі проведення комплексного обстеження дитини з особливими освітніми потребами в процесі роботи команди супроводу щодо розробки адаптованої освітньої програми з урахуванням рекомендацій комісії інклюзивно-ресурсного центру.

До них відносяться:

- Оцінка ресурсних можливостей дитини (особливості працездатності та темпу діяльності).
- Оцінка рівня й особливостей розвитку дитини, її поведінки, критичності, адекватності в експертній ситуації обстеження. У тому числі оцінка розвитку регуляторної, комунікативної, когнітивної та емоційно-афективної сфер відповідно до віку дитини.
- Оцінка можливостей соціально-емоційної адаптації в дитячій спільноті та освітньому закладі в цілому.

- Конкретизація психологічного діагнозу (визначення варіанту, форми, ступеня вираженості порушення в розвитку) в рамках сучасної типології.

- Визначення конкретних рекомендацій щодо програми індивідуального психологічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в структурі адаптованої освітньої програми.

Необхідно відзначити вимоги, яким повинні задовольняти методичні матеріали, що використовуються в рамках оцінки особливостей психічного розвитку дитини в процесі обстеження. На перше місце необхідно поставити вимоги до стандартності, незмінності стимульних (перш за все, образотворчих) методик. Стимульний матеріал методик, які вже мають досить тривалий термін використання, певну історію «життя» в діагностичній практиці, (а до подібних методик слід віднести більшість клінічно орієнтованих методичних засобів) повинен бути незмінним. Будь-яка зміна стимульних матеріалів зажадає напрацювання нового досвіду, призведе до втрати цінної якісної інформації.

Можна сформулювати певні вимоги, які, на наш погляд, повинні виконуватися практично для кожної діагностичної методики, яка претендує на широке використання на практиці.

До таких вимог слід віднести:

- методика повинна мати довготривалий термін апробації на сучасній дитячій популяції, з урахуванням дітей з порушеннями у розвитку;

- стимульний матеріал методик має бути незмінно-тривалим у часі, як і технологія представлення й аналізу результатів;

- у зв'язку з необхідністю поглибленого обстеження потрібно користуватися методикою в межах клінічного підходу, що у свою чергу, визначає можливість гнучкого представлення стимульного матеріалу

(бажано, щоб методика можна було застосувати в процесі навчального експерименту, що дає можливість оцінити здатність дитини до навчання);

- методика повинна мати змогу оцінювати різні показники характеристик та стану діяльності дитини та, водночас, мати переважну орієнтацію на певні параметри тієї чи іншої сфери психічного розвитку (достатня поліфункціональність);

- реалізуючи віковий підхід до дослідження психічного розвитку дитини, методика повинна охоплювати достатньо великий віковий діапазон, для цього її завдання має бути побудовано з поступовим ускладненням, при цьому градації складності методики повинні охоплювати кілька періодів дитинства (наприклад, від дошкільного до початкового шкільного віку тощо);

- отримані результати повинні мати, перш за все, якісні (для окремих методик можливо і кількісні) умовно нормативні показники, що можуть характеризувати сучасну популяцію дітей.

Технологія проведення оцінки психічного розвитку дитини

Для максимально ефективного та з мінімальними затратами «ресурсів» та часу проведення діагностичного обстеження, аналізу його результатів й складання психологічного висновку, а також надання рекомендацій батькам, педагогам, на основі яких розроблятиметься й реалізовуватиметься програма індивідуального супроводу дитини з особливими освітніми потребами, потрібно сам процес психологічної діяльності психолога певним чином технологізувати. Це означає, що необхідно раціонально «розділити» увесь процес психологічної оцінки на чіткі етапи з оптимальним використанням різноманітних методичних засобів, діагностичного інструментарію. Таким чином в основу діагностичної роботи психолога покладено такі тези:

1. На засадах цілісного уявлення про дитину сконструювати гіпотезу психологічного обстеження, із використанням знань різних галузей (психології, дитячої психіатрії, педіатрії, медичної генетики, педагогіки, корекційної педагогіки);

2. З урахуванням одержаних даних застосувати алгоритм трансформації діагностичної гіпотези (правило Байеса);

3. Відповідно актуальним віковим особливостям поведінки дитини, а також, враховуючи взаємодію в діаді «дорослий – дитина», побудувати технологію обстеження;

4. Під час обліку процедурних особливостей використовувати методичний апарат, адекватний меті та гіпотезі обстеження, що дозволяє отримувати багатофункціональну (багатофакторну) інформацію за рахунок технології пред'явлення;

5. Використовуючи технологію інтегративної оцінки результатів, проводити аналіз отриманої інформації, що дасть максимальний аналіз не лише специфіці розвитку і формуванню різних систем і функцій на феноменологічному рівні, але й дозволить виявити ієрархію та комплекс причин, що призводять до виявленого порушення розвитку;

6. Виходячи з психологічного діагнозу, визначення ймовірного прогнозу розвитку, типу та структури розвитку, розробити ефективну програму психологічного супроводу дитини та кваліфікувати рівень актуального розвитку дитини.

Саму оцінку психічного розвитку дитини можна представити у вигляді таких етапів:

1. Зібрати психологічний анамнез;

2. Створити гіпотезу обстеження з виходом на попередній психологічний діагноз, уточнення і коригування її в процесі роботи психолога;

3. Провести процедуру обстеження дитини з використанням належних методик та технологій, адекватних віку та можливостям;

4. Здійснити системний аналіз результатів обстеження та порівняти їх з гіпотезою;

5. На основі одержаних результатів остаточно встановити психологічний діагноз, зрозуміти механізми та шляхи, які призвели до спостережуваних особливостей, формулювання вірогідного прогнозу розвитку, напрямів та методів індивідуального супроводу дитини, способів і прийомів корекційно-розвиткової роботи.

Ефективна робота психолога з різними категоріями дітей полягає у стратегії проведення обстеження, що дозволяє зберегти ресурсні можливості дитини протягом усього обстеження та в значній мірі мінімізувати витрати сил і часу фахівця.

Починати спільну роботу з дитиною ефективно з «нейтральної» бесіди, під час якої не лише встановлюється взаєморозуміння з дитиною, але також можна виявити знання дитини про себе, сім'ю, рівень уявлень про навколишній світ. Найбільш зручним способом встановлення комунікації з дитиною – попросити його зробити кілька малюнків, а потім почати бесіду з приводу зроблених ним малюнків. Якщо є можливість і час, рекомендується безпосередньо спостерігати за процесом малювання для того, щоб бачити порядок малювання зображень на аркуші, напрямок малювання, «застрявання» на тих чи інших деталях. Зручно також паралельно переглядати домашні малюнки або шкільні зошити, які дитина і його близькі принесли з собою.

Після того, як малюнки завершені, психолог у невимушеній бесіді задає конкретні питання. Фахівець проявляє інтерес до того, що зобразила дитина. Таке спілкування є послідовним продовженням встановлення нормальної робочої комунікації з дитиною, оскільки

проявляє інтерес не стільки до самого малюнку, скільки в першу чергу до дитини, його інтересам тощо. Крім того, подібна бесіда дуже інформативна для оцінки та аналізу особливостей мовної діяльності.

Спочатку доцільно оцінити обсяг мовно-слухової пам'яті і темп запам'ятовування, інші особливості мовно-слухового запам'ятовування. Цей етап обстеження ми відносимо до важливих, ключових моментів, оскільки всі інструкції до завдань (як вербальних, так і невербальних) подаються дитині в основному в мовній формі та дуже часто буває важко визначити, що сталося: дитина не зрозуміла інструкцію або не змогла запам'ятати її в силу того, що вона довша, ніж вона може запам'ятати, утримати в пам'яті. Ми пропонуємо для дослідження різних параметрів мовно-слухового запам'ятовування методику «Запам'ятовування двох груп слів», а також «Запам'ятовування двох фраз». Подібні групи слів і фрази можна підібрати самим, користуючись загальноприйнятими законами вибору вербальних матеріалів для використання в психологічному обстеженні чи взяти з відповідних посібників. В якості наступного етапу діяльності варто охарактеризувати сформованість понятійного розвитку. Дане дослідження проводять із застосуванням методики «Предметна класифікація» в її дитячій модифікації (серія 1 – для дітей від 3 до 5 років, серія 2 – від 5 до 8 років) і стандартному варіанті для дітей після 8–9-ти років, з використанням модифікованого варіанту методики Виготського-Сахарова, методик: «Виключення понять», «Виключення предметів», «Виділення двох істотних ознак» тощо. Для дослідження рівня актуального понятійного розвитку краще використовувати методику «Предметна класифікація» та методику Виготського-Сахарова (виявлення рівня узагальнення абстрактних предметів), а для виявлення специфічних особливостей мислення та зміни динаміки розумової діяльності застосовувати методики

«Виключення понять», «Виключення предметів», «Порівняння понять», як допоміжну – «Виділення двох істотних ознак».

Частиною загального дослідження сформованості просторових уявлень у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є оцінка рівня сформованості на наочно-дієвому рівні просторового аналізу та синтезу, яка показово працює за допомогою методики Кооса. В силу цього це дослідження також може вважатися одним з ключових моментів психологічного обстеження.

Сформованість просторових і просторово-часових уявлень в значній мірі визначає специфіку оволодіння дитиною правильною мовою, а далі читанням, писанням, лічбою, умінням вирішувати завдання та зіставляти явища й факти навколишнього світу, що в свою чергу є «стрижнем», на основі якого формується вся мовно-розумова діяльність дитини.

Завершальним етапом дослідження сформованості просторових уявлень є дослідження лінгвістичного простору – «простору мови» – розуміння різних складних лексико-граматичних конструкцій та можливість їх самостійного формування.

Сформованість довільної регуляції власної діяльності (регуляторного компонента діяльності) і характеристики уваги аналізуються (оцінюються) фактично протягом усього обстеження, в основному, шляхом оцінки можливості утримання інструкцій і програми виконання того чи іншого завдання. Однак, безумовно, для власне «інструментального» дослідження цих параметрів можна використовувати методи, спрямовані на дослідження можливості утримання, зокрема рухових програм. Якщо проблеми регуляції підтверджуються, то і весь хід подальшого обстеження (зміна діагностичної гіпотези) дитини повинен вибудовуватися з урахуванням необхідної організації всієї роботи дитини.

Трудомістки та виснажливі завдання для дитини (методика В. М. Когана, прогресивні матриці Дж. Равена, Предметна класифікація в варіанті для дітей 9–12-ти років) мають сенс застосовування при психологічному обстеженні тільки в крайніх випадках. Методики для оцінки афективно-емоційної сфери можна проводити за необхідності вирішити питання про особливості впливу цих показників психічного розвитку на організацію програми супроводу та реалізації адаптованої освітньої програми.

Доцільно в діагностичну діяльність психолога залучати методи дослідження особливостей рухової сфери (дрібної та загальної моторики). З цією метою проводяться перевірки на координацію ритмічних та реципрокних рухів. Значну увагу варто приділити вивченню сформованості дрібної моторики (координованість рухів пальців, маніпуляція з дрібними предметами, в тому числі з ручкою і олівцем), а також моторним навичкам в графічній діяльності (малюнок, ліплення, володіння ножицями, аплікація).

У подібних же ситуаціях під час переключання на інший різновид діяльності чи короткий відпочинок можливе дослідження особливостей латеральних переваг (провідна рука, нога, а також провідне око і вухо), незалежно від того, згадувалося про це батьками чи ні при повідомленні фактів з історії розвитку дитини щодо наявності сімейної ліворукості або амбідекстрії серед членів сім'ї. Визначається також відповідність або відмінність між рукою, якою дитина малює, їсть, пише (з психологічного анамнезу) і виявленою домінантною рукою.

Дослідження і оцінку особливостей мовно-мислинневої діяльності доцільно проводити з чергуванням вербального і перцептивно-дієвого діагностичного матеріалу. Найбільш зручні для цього як за формою, так і за аналізом результатів наступні методики: «Розрізні картинки»,

«Прогресивні Матриці Дж. Равена», «Підбір простих аналогій», «Складання парних аналогій» (в тому числі і невербальних), «Виділення істотних ознак», «Розуміння метафор, прислів'їв, оповідань з прихованим змістом», «Встановлення послідовності подій, рішення «конфліктних» завдань», завдань Ж. Піаже.

Як перцептивно-дієвий діагностичний матеріал для дітей з особливими освітніми потребами з підозрою на варіант тотального недорозвинення для цих же цілей зручно користуватися методикою Дошки Сегена та їх аналогів (ящик форм, комплекти різних вкладишів тощо).

У разі якщо відповідно до діагностичної гіпотези необхідно виявлення зміни динаміки розумової діяльності, наявність непослідовності мислення, зісковзування в мисленні тощо, крім методик «Виняток предметів» і «Виключення понять» можливе використання методик «Порівняння понять», а також методики Опосередковане запам'ятовування за О. М. Леонтьєвим.

Специфіка афективно-емоційної сфери у дітей з особливими освітніми потребами описується в скаргах батьків або педагогів як симптоми емоційної лабільності – швидка перенасиченість, нестійкість афекту, поверховість переживань, сугестивність, безпосередність, легка реакція на зовнішні подразники, в'язкість, інертність переживань, розгальмування бажань, завзятість при задоволенні своїх бажань, негативізм, агресивність.

Оцінка взаємовідносин дитини в дитячому колективі, з дорослими, соціометричні параметри, як надзвичайно важливі для створення інклюзивного освітнього середовища, можуть бути отримані за допомогою аналізу результатів виконання таких методик як СОМВД (суб'єктна оцінка міжособистісних відносин дитини), кольоровий тест відносин та інших проектних і опитувальних методик.

Як вже говорилося, робота з подібними особистісними методиками повинна бути природним чином вплетена в саму «тканину» роботи з дитиною, проводитися в періоди «відпочинку», оскільки саме у такому разі увага дитини не акцентується на значенні його відповідей, і, таким чином, носить найбільш безпосередній характер.

Завершальною частиною подібної діагностичної роботи має бути обов'язкова позитивна оцінка діяльності дитини з боку спеціаліста.

Цілком природно, що зміст психологічного заключення повинен, в першу чергу, відповідати на запит з приводу визначення програми індивідуального супроводу дитини з особливими освітніми потребами в структурі реалізації адаптованої освітньої програми. У свою чергу, психологічні рекомендації щодо додаткової спеціалізованої допомоги та супроводу дитини поза навчальним процесом слід розглядати як пріоритетні.

Основна увага в описі результатів психологічного обстеження має бути приділена конкретним висновкам щодо основних напрямів профілактичної та корекційно-розвиткової діяльності, конкретними програмами, методів і прийомів як індивідуальної, так і спільної роботи психолога з дитиною.

Фактично саме з висновку за результатами поглибленого психологічного обстеження впливає вся корекційно-розвиткова діяльність, всі напрямки профілактичної роботи – корекційний компонент адаптованої освітньої програми. Важливим параметром, що визначає в цілому напрямок всієї діяльності психолога є кваліфікація стану і психічного розвитку дитини, яке можна спостерігати в момент обстеження. Саме цим і буде визначатися весь процес супроводу, що виявляє себе в тій чи іншій профілактичній, розвиваючій або корекційній діяльності. З огляду на це все психологічне обстеження

орієнтоване на три цілісні *сфери*: регуляторно-вольову, когнітивну і афективно-емоційну – на сформованість їх базових структур (регуляторного забезпечення психічної активності; структур когнітивного забезпечення і афективної організації поведінки та свідомості).

У ситуації виявлення недостатності когнітивного компонента діяльності – необхідно використовувати програму формування просторових уявлень – можливо, якісь із розділів даної програми. Подібна робота може проводитися безпосередньо на уроках при тісній взаємодії з педагогом класу (технологія бінарного уроку).

При констатації особливостей афективно-емоційної сфери акцентується увага на специфіці особистісного розвитку, поведінці дитини з особливими освітніми потребами, його взаєминах з оточуючими дітьми та дорослими та необхідність включення в діяльність психолога елементів гармонізації афективної сфери.

Подібна трьох компонентна система корекційно-розвиткової діяльності може бути реалізована як безпосередньо в процесі індивідуального супроводу дитини з особливими освітніми потребами, так і при проведенні різного роду профілактичних заходів.

Висновки. Оцінка особливостей психічного розвитку дитини з особливими освітніми потребами покликана забезпечити адекватний розвиток, навчання і виховання відповідно до його виявлених особливостей. Така оцінка має певні етапи, забезпечується адекватним інструментарієм. Останнє визначається як віком дитини, так і його особливостями. Психологічна діагностика дитини з особливими освітніми потребами є технологічним процесом вимагає достатнього професійного досвіду. Її результатом є психологічний діагноз, який визначає сам характер розвитку, відносить особливості психічного функціонування дитини до того чи іншого типу, виду, варіанту або

форми порушення психічного розвитку. Ще одним компонентом заключення є прогноз подальшого розвитку та рекомендації щодо психолого-педагогічного супроводу, власної корекційно-розвиткової діяльності психолога.

Психологічна підтримка учасників освітнього процесу (педагогів, батьків, учнів), формування безпечного освітнього простору

Будь-яке нововведення в практику шкільного життя вимагає детального аналізу ресурсів і стану суб'єктів психолого-педагогічного супроводу, обговорення мети та завдань діяльності, детального планування реалізації цих цілей. Педагог є центральною фігурою, що реалізує інклюзивні процеси та створює психолого-педагогічні умови для інтеграції дитини з особливими освітніми потребами в освітній простір. Значення має все – ставлення педагога до дитини, ставлення педагога до результату досягнень дитини, вміння педагога індивідуалізувати процес навчання, вміння хвалити тощо. Але, однією з основних характеристик педагога є готовність до змін, професійного пошуку та готовність працювати в команді фахівців, що має ясно виражений психологічний аспект.

У педагогів, які починають реалізовувати інклюзивну практику, на першому етапі виникає опір, який може мати такі відомі причини: втрата контролю, втрата компетентності, особиста невизначеність, несподіванка, збільшення обсягу роботи. Якщо перекласти на просту мову, то це основні страхи – страх не впоратися і опинитися некомпетентним, страх залишитися одному, не отримати допомоги та підтримки.

Таким чином, визначаються дві *змістові лінії* необхідної професійної психологічної підтримки педагогів, які починають включатися в інклюзивний процес в освітньому закладі:

1. Розвиток психолого-педагогічної компетентності (оволодіння новими і спеціальними знаннями, прийняття відповідальності за результати педагогічної діяльності, опора на ресурси, побудова картини професійного майбутнього тощо).

2. Робота в команді фахівців, що реалізують інклюзивну практику (обмін інформацією, навчання, підтримка у вирішенні проблемних педагогічних ситуацій, проведення спільних навчальних та поза навчальних заходів з дітьми, батьками).

При цьому можна умовно виділити дві крайні позиції педагогів, які починають цілеспрямовано працювати в інклюзивній практиці.

Включена позиція педагога визначає наступні особливості ставлення і діяльності з дитиною:

- приймає особливості дитини з особливими освітніми потребами, «бачить» ресурси і обмеження дитини в освітній ситуації (наприклад, «важко включається, важливо підійти і постояти поруч, можна руку на плече покласти»; «бачить» проблеми дитини з особливими освітніми потребами, називає труднощі в контексті проблем; «не бачить», «не встигає», «розсипається», «мовчить, коли треба сказати»);

- розуміє особливості дитини з особливими освітніми потребами, які проявляються в освітній ситуації, запитує необхідну інформацію від логопеда, психолога, дефектолога;

- бере відповідальність за створення і реалізацію ефективних психолого-педагогічних умов включення дитини з особливими освітніми потребами в освітній процес;

- відчуває й аналізує свої почуття, що виникають в ситуації взаємодії з дитиною, дитячим співтовариством, батьками, фахівцями.

Відсторонена позиція педагога визначає його наступні особливості:

- покладає відповідальність на дитину, батьків, фахівців («не хоче», «не може», «не займаються батьки»);
- «усунений» від своїх переживань, не виділяє їх як важливий матеріал для власного аналізу, «емоційне вигорання»;
- педагогічний вплив носить характер вказівок (не маючи педагогічної цінності) «дивись», «помовчи», «роби», «встигай»;
- очікує готових рецептів від фахівців, роз'єднана картина психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

Можна відзначити, що система психологічної підтримки педагогів, які реалізують інклюзивну практику, як компонент цілісного психолого-педагогічного супроводу повинна орієнтуватися на наступні *принципи*:

1. Принцип потенціалу. Орієнтація на можливості формування і розвитку педагогічної компетентності, розкриття потенціалу та наявності ресурсів для реалізації успішної педагогічної діяльності в інклюзивній практиці.

2. Принцип усвідомленості та відповідальності. Педагог повинен бути впевнений в своїх силах, а це можливо тільки в тому випадку, якщо педагог відчуває повну відповідальність за результати своєї праці. І важливо, щоб цілі професійної діяльності формулював сам педагог.

3. Принцип майбутнього. Орієнтуватися на потенціал педагога, а не на ефективність його попередньої діяльності.

Можна виділити наступні *компоненти* системи підтримки педагогів, які реалізують інклюзивну практику:

Організаційна підтримка. Створення чітких організаційних умов, періодичність організаційних процедур створює часові та

просторові межі взаємодії, надає допомогу у структуруванні педагогічної діяльності з реалізації інклюзивної практики.

Основними завданнями організаційних заходів щодо педагога є:

1. Постановка мети в SMART режимі (мета діяльності конкретна, вимірنا, досяжна, узгоджена та на певний час).
2. Розподіл території відповідальності фахівців, введення правил та системи взаємодії спеціалістів й педагога у реалізації індивідуально освітньої програми дитини.
3. Аналіз результатів та пріоритетних професійних завдань.

До найбільш адекватних форм, в яких може бути вибудована така підтримка, відносять:

1. Участь в нарадах з питань реалізації інклюзивної практики.
2. Проведення та участь в сесіях психолого-медико-педагогічного консультування в рамках діяльності шкільного команди психологічного супроводу.
3. Групові психологічні консультації.

Методична підтримка: включення в професійне співтовариство педагогів та фахівців, що реалізують інклюзивну практику в освітніх закладах.

Її основними завданнями є:

- підвищення професійної психолого-педагогічної компетентності в області інклюзивної освіти;
- оволодіння сучасними педагогічними технологіями з урахуванням їх психологічної складової;
- узагальнення та аналіз педагогічного досвіду з реалізації інклюзивної практики.

Форми методичної підтримки:

1. Включення педагогів в проектні семінари на базі освітнього закладу з участю консультантів-психологів, що володіють великим досвідом в інклюзивній практиці.

2. Залучення педагогів в проблемні семінари з питань інклюзивної практики.

3. Включення педагогів до програм підвищення кваліфікації на базі психолого-педагогічних центрів, що реалізують функцію ресурсних центрів з розвитку інклюзивної освіти.

4. Реалізація інтерактивних форм взаємодії з методистами, педагогами, відвідування інформаційних просторів педагогів, що реалізують інклюзивну практику.

5. Відвідування занять фахівців та уроків колег.

6. Навчальні та інформативні консультації зі спеціалістами за результатами проведення моніторингу, діагностики.

7. Консультації щодо реалізації адаптованої основної освітньої програми для дитини з особливими освітніми потребами на базі інклюзивно-ресурсного центру.

8. Оформлення методичних рекомендацій за результатами педагогічної діяльності щодо включення дітей з особливими освітніми потребами в освітній простір з урахуванням рекомендацій психолога.

Психологічна підтримка педагогів також включає аналіз індивідуального педагогічного стилю педагога, що реалізує інклюзивну практику. Для психолога в складі команди фахівців супроводу має сенс провести структуроване анкетування для визначення основних уявлень і розумінь, які педагоги «вкладають» в своє бачення інклюзії, а також оцінити ступінь неусвідомлюваного емоційного ставлення як до інклюзивної практики в цілому, так і до конкретної дитини, яку він навчає (за технологією непрямой соціометрії).

При цьому основні завдання психологічної підтримки включають в себе:

- визначення і особливості використання особистісних ресурсів;
- постановка цілей професійного розвитку та складання плану реалізації поставлених цілей;
- подолання сформованих професійних шаблонів;
- навчання навичкам ефективної партнерської взаємодії;
- тайм-менеджмент;
- профілактика «синдрому емоційного вигорання»;
- рефлексія педагогічного досвіду.

Можна говорити і про найбільш ефективні форми їх вирішення. До останніх відносяться: консультація; коучинг; експертна оцінка; супервізія педагогічних ситуацій; тренінг комунікативних навичок; фокус-група.

Також варто позначити заходи, спрямовані на психологічну підтримку педагогів, що реалізують інклюзивну практику, які в обов'язковому порядку повинні включатися в структуру цілісного супроводу педагогів з боку психолога:

1. Проектні семінари, присвячені питанням моделювання психологічної складової інклюзивного процесу в освітньому закладі, проектування реалізації корекційного (психологічного) компонента адаптованої освітньої програми в навчальному процесі.

2. Питання проведення психолого-медико-педагогічного консультування інклюзивно-ресурсним центром, в рамках якого систематизуються уявлення результатів педагога, психолога, логопеда, дефектолога, виробляються загальні підходи до вирішення, в тому числі, педагогічних завдань інклюзивного процесу стосовно кожної дитини, питання побудови індивідуально освітньої програми

на дитину з особливими освітніми потребами, відстеження результатів роботи фахівців.

3. Інформаційне консультування педагогів про цілі інклюзивної практики, суб'єктів інклюзивного процесу, методах психологічної діагностики, завдання психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

4. Консультування педагогів за результатами психологічної діагностики та моніторингу міжособистісних відносин у класі.

5. Проведення уроків в діаді з психологом, обговорення технологічних прийомів і результатів спільного проведення уроків.

Наведемо теми семінарів, присвячені інклюзивній практиці, що зарекомендували себе на практиці:

1. «Теоретико-методологічні засади та соціальні потреби психолого-педагогічного супроводу сім'ї дитини з особливими освітніми потребами».

2. «Технології психологічної діагностики та консультування сім'ї дитини з особливими освітніми потребами».

3. «Технології психолого-педагогічної та психокорекційної допомоги сім'ї дитини з особливими освітніми потребами».

4. «Особливості взаємодії психолога і педагога при проведенні навчальних та виховних заходах в класі».

В рамках психологічної підтримки батьків дітей, включених в інклюзивний освітній простір, слід зазначити наступне.

Народження дитини з обмеженими можливостями здоров'я завжди важкий психологічний стрес для батьків. Несприятлива динаміка психічного розвитку дитини в багатьох випадках призводить до наростання вторинних відхилень у розвитку. Особистісні зміни у дітей роблять сильний деформуючий вплив на психіку батьків, вводить їх в постійно діючу психотравматичну ситуацію. Як наслідок у

батьків, формуються особистісні порушення, які проявляються в різних емоційних станах і реакціях, в емоційній нестійкості.

Дослідження і аналіз взаємовідносин в сім'ях, які виховують дітей з обмеженими можливостями, в першу чергу, спрямовані на розробку ефективних заходів попередження і корекції особистісних порушень батьків, а також з метою опису основних напрямків і форм роботи з такими сім'ями. Таким чином, необхідно не просто вивчати особливості сімей, які виховують дітей з обмеженими можливостями здоров'я, а й розробити систему психологічної допомоги і підтримки таких родин. Однак, надання ефективної допомоги сім'ям, які виховують дітей з обмеженими можливостями, складний процес, оскільки відсутній цілісний методологічний підхід до визначення змісту, механізмів, форм і методів психологічної допомоги таким сім'ям. Виникає необхідність в створенні певних організаційних форм роботи з батьками. В першу чергу, мова повинна йти про батьківський клуб.

На початку навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи, дані проблеми мають тенденцію до збільшення. В даному випадку найбільш актуальною стає психолого-педагогічна допомога батькам дітей з особливими освітніми потребами, як педагогічна так і психологічна допомога всім учасникам навчального процесу (дітям з особливими освітніми потребами, дітям класу, батькам з умовно нормальним розвитком однолітків, педагогам). Для успішного вирішення даного завдання необхідно в рамках всіх наявних *етапів* психолого-педагогічного супроводу забезпечити ефективну роботу з батьками.

На першому діагностичному етапі має бути проведено вивчення:

- емоційного, когнітивного і поведінкового компонентів ставлення батьків до дітей;

- стилів міжособистісних взаємин між батьками і дітьми;
- змісту і методів педагогічної допомоги сім'ям, які мають дітей з обмеженими можливостями здоров'я, що навчаються в освітньому закладі (програми і педагогічні технології, характер взаємодії педагогів з батьками та дітьми).

Об'єктивну картину стану формування батьківсько-дитячих взаємин в сім'ях, які мають дітей з обмеженими можливостями здоров'я, допомагають отримати наступні методи дослідження: анкетування; індивідуальні бесіди; спостереження; аналіз документації; написання батьками есе.

В першу чергу, необхідно з'ясувати: якою мірою питання формування батьківсько-дитячих взаємин в таких сім'ях є проблемними. З урахуванням виділених компонентів відносин (емоційного, когнітивного і поведінкового), у батьків має бути визначено: почуття, які батько відчуває по відношенню до дитини з обмеженими можливостями здоров'я, і емоції, що відображають оцінку ними своєї батьківської позиції; знання, уявлення батьків про свою дитину і про себе, як про носія соціальної ролі батька; способи реалізації певного ставлення до дитини з обмеженими можливостями здоров'я. У той же час необхідно оцінити і суб'єктивне ставлення самої дитини до ситуації у власній родині: емоційне самопочуття дитини в сім'ї, виявлення впевненості / невпевненості дитини в батьківській любові; ідентифікація дітей з батьками; поведінку дитини по відношенню до батьків.

На другому інформаційному етапі у загальному контексті супроводу всіх учасників освітнього процесу здійснюється інформаційна підтримка батьків. Основною цільовою аудиторією є батьки, як дітей з особливими освітніми потребами, так і з нормативним розвитком однолітків. Завданням даного етапу стає:

детальне інформування батьків про інклюзивну освіту, її ціннісні орієнтири та цілі. Уже на цьому етапі починає формуватися батьківський актив, що складається з тих батьків, які вже готові розділяти погляди адміністрації, педагогічного колективу та фахівців психолого-педагогічного супроводу та стати активними помічниками у формуванні та розвитку ціннісної суті інклюзивної освіти.

На третьому просвітницькому етапі відбувається освіта батьків з питань розвитку дітей з особливими освітніми потребами, яке може здійснюватися як на заздалегідь спланованих заходах (тематичні виступи фахівців психолого-педагогічного супроводу під час батьківських зборів; тренінги для батьків; індивідуальне та групове консультування та інші заходи), так і на оформлених стендах, інформаційних листках, сайті освітнього закладу. Психологу необхідно організувати діалог між батьками «звичайних» і «незвичайних» дітей, зорієнтувати їх в питаннях, які раніше не обговорювалися, «розвіяти міфи» про ті чи інші особливості дітей з особливими освітніми потребами, зняти емоційну напругу й опір, викликані недостатньою поінформованістю.

Далі необхідно залучити батьків дітей з особливими освітніми потребами до участі в житті закладу, проявити себе, свої таланти та уміння, до залучення і спільної участі в різного роду заходах класу і школи в цілому. Наприклад, до проведення дитячих заходів за участю всіх дітей, з активним залученням до них своєю дитину. При цьому в будь-якому концерті, спектаклі чи конкурсі у дитини з особливими освітніми потребами повинна бути спеціально підготовлена і складена для нього роль, яка б підкреслювала його переваги. Особливо цінною є побудоване і сформоване батьківсько-дитяче співтовариство класу. Найважливішим тут є погляд батьків дітей на успіхи своєї дитини, на взаємодію всіх дітей один з одним, на сформований дитячий колектив.

На аналітичному етапі відбувається підведення підсумків і аналіз досягнень. Адміністрація школи, класний керівник, педагоги, фахівці шкільного команди психолого-педагогічного супроводу аналізують результати спільної діяльності і планують подальшу роботу, спрямовану на розвиток інклюзивної практики в своєму закладі.

У роботі з батьківським співтовариством школи актуальним є створення психологічного клубу батьків («Батьківський клуб», «Батьківська школа», «Школа матерів», «Мама, тато, я» та інші). Оскільки спочатку саме сім'я є ресурсом для особистісного розвитку дитини з обмеженими можливостями здоров'я, виникає необхідність збереження і підтримання психічного та психологічного здоров'я членів сімей, що мають таку дитину. У зв'язку з цим виникає необхідність узагальнення та систематизації інформації про дітей з особливими освітніми потребами в цілому і про сім'ї, які виховують дитину з обмеженими можливостями з метою розробки ефективних заходів попередження та корекції особистісних порушень батьків, а також з метою опису основних напрямків і форм роботи з такими сім'ями. Все це повинно забезпечує психологічну безпеку освітнього середовища в широкому сенсі.

Робота психологічного клубу батьків передбачає як індивідуальну (сімейну), так і групову форми роботи. Ефективність роботи залежить від участі батьків у прослуховуванні лекцій про особливості психічного розвитку дітей з обмеженими можливостями здоров'я, в тренінгах, спрямованих на корекцію емоційних станів, міжособистісних і батьківсько-дитячих відносин.

Особливості професійної діяльності соціального педагога в інклюзивному освітньому просторі

Соціальний педагог – це педагог, який вивчає соціальне виховання дитини в контексті його соціалізації (А. В. Мудрик). Соціальний педагог – фахівець закладу освіти, який здійснює контроль за дотриманням прав дитини, що навчається в школі, в тому числі дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Важлива сфера діяльності соціального педагога – допомога батькам дитини з обмеженими можливостями життєдіяльності в адаптації в шкільному співтоваристві, в мікросоціальної середовищі школи.

Соціальний педагог не є асистент вчителя для дитини з обмеженими можливостями життєдіяльності. Винятком може бути ситуація, коли частиною функціональних обов'язків соціального педагога за розпорядженням адміністрації школи стає супровід дитини з обмеженими можливостями життєдіяльності на уроках або в позаурочний час. Таким чином, соціальний педагог працює з дитиною за затвердженим графіком в певні години.

Процес організованого співробітництва соціального педагога з сім'єю включає в себе:

- вивчення і опис звернень батьків або педагогів за допомогою;
- визначення загальних проблем сім'ї та її особливостей, відмінностей від інших;
- вивчення минулого сім'ї;
- обстеження умов, де проживає сім'я;
- визначення цілей і очікувань сім'ї;
- вивчення соціально-економічного аспекту життєдіяльності сім'ї (розмір сім'ї, склад сім'ї, рівень освіти батьків, соціальний статус сім'ї);

- вивчення соціально-психологічного аспекту способу життя сім'ї (поведінковий, емоційний та когнітивний компоненти);

- визначення зовнішніх ресурсів сім'ї: вивчення соціального оточення сім'ї, наявність допомоги сім'ї від державних і громадських організацій вже допомагав цій сім'ї і допомагає в даний час;

- визначення внутрішніх ресурсів сім'ї: спостереження форм реакцій у батьків при спілкуванні з фахівцями та педагогами (мовчать, розповідають, сваряться, поведуться агресивно, не довіряють тощо).

Отже, на основі даних соціально-педагогічної та соціально-психологічної діагностики соціальний педагог виявляє потреби дитини та її сім'ї в сфері соціальної підтримки, соціокультурного розвитку, визначає напрямки допомоги в адаптації дитини в процесі шкільного навчання.

Традиційно виділяють наступні *етапи* роботи соціального педагога з сім'єю.

Перший етап – діагностичний.

Мета: виявлення проблемних, дисгармонійних, сімей з низьким рівнем соціалізації; виявлення сімейних проблем з точки зору соціалізації сім'ї; визначення типу сімейного виховання дитини.

Основний метод – спостереження за поведінкою дитини, його зовнішнім виглядом, активністю батьків в ході урочної та позаурочної діяльності.

Соціальний педагог використовує різні методи вивчення сім'ї: спостереження за суб'єктами психолого-педагогічного супроводу: спостереження за дітьми; спостереження за спілкуванням в діаді «батько-дитина»; спостереження за батьками; спостереження за педагогами; спостереження процесів в шкільному співтоваристві; опитування, анкетування батьків, дітей, педагогів, однокласників.

Проведення діагностичних процедур вимагає дотримання ряду принципів: комплексності, всебічної діагностики, системності, об'єктивності, достатності, послідовності, обліку інтелектуального потенціалу сім'ї тощо.

На цьому етапі соціальний педагог використовує методики, спрямовані на вивчення батьківсько-дитячих взаємин; визначення провідних патернів поведінки кожного члена сім'ї; дослідження характеру комунікації в родині.

Існує велика кількість методів діагностики, однак не слід розширювати діагностику, якщо немає протиріч чи рекомендованих для того показань. Нове дослідження слід робити тільки на основі аналізу попередньої діагностичної інформації. Починати варто з первинної діагностики запитів (скарг) батьків, педагогів, а далі, вивчивши їх обґрунтованість, виявити причини зазначених проблем.

Підсумком діагностичного етапу є соціальний паспорт сім'ї.

Другий етап – проектувальний.

Мета: проектування адресною, в тому числі соціокультурної, допомоги сім'ї дитини із залученням фахівців психолого-педагогічного супроводу.

Ґрунтуючись на даних діагностичного етапу, соціальний педагог розробляє адресний план роботи з сім'єю, спрямований на інтеграцію і соціалізацію дитини з обмеженими можливостями життєдіяльності, корекцію ставлення до дитини в сім'ї, з огляду на переважаючий тип сімейного виховання, корекцію відношення до дитини з боку педагогічних працівників та в колективі ровесників.

Третій етап – супровідний документ.

Мета: організація спільної роботи з сім'єю.

Соціальний педагог на основі зібраної інформації про «зовнішні» ресурси сімейної підтримки, спільно з координатором (завучем)

інклюзії в школі визначає можливості мережевої взаємодії з установами-партнерами в галузі соціальної підтримки (служба соціального захисту населення, органи опіки та піклування тощо), громадськими організаціями, що захищають права дітей, права інвалідів, установами додаткової освіти тощо. Також соціальний педагог формує батьківські клуби (батьківські асоціації).

В ході супроводу сім'ї дитини з обмеженими можливостями життєдіяльності соціальний педагог, взаємодіючи з фахівцями різного профілю (вчитель-логопед, вчитель-дефектолог, вчитель-предметник, інспектор відділу у справах неповнолітніх, фахівці установ соціального захисту) реалізує наступні функції інформаційну, соціально-правову, посередницьку, дозвільневу, соціальну і педагогічну (освітню), реабілітаційну та інші через різні види діяльності.

Соціально-правова підтримка спрямована на забезпечення безпеки життя дітей, їх безпеки від зовнішніх загроз, захист законних прав та інтересів дитини, надання йому допомоги у важких життєвих ситуаціях.

Посередницька підтримка: допомога з організацією, координацією та інформуванням. Допомога з організацією полягає в плануванні сімейного дозвілля (маршрути вихідного дня, соціальні проекти, школи). Допомога в координації спрямована на встановлення і актуалізацію зв'язків сім'ї з різними установами, відомствами, соціальними службами, центрами соціальної допомоги та підтримки тощо. Допомога в інформуванні полягає в наданні інформації сім'ї з питань соціального захисту.

Соціальний педагог виконує відновлювальну функція під час здійснення заходів з оздоровлення умов життєдіяльності дітей у сім'ї, сприяє відновленню соціального статусу дитини, зміцненню його

зв'язків з основними інститутами соціалізації, підтримує зусилля сімей, які виявляють готовність до подолання своєї функціональної неспроможності.

В цілому, діяльність соціального педагога з сім'єю реалізується за трьома *напрямами*: освітній, психологічний та профілактичний.

Освітній напрям, передбачає підвищення батьківської компетентності в навчанні, вихованні та розвитку. Допомога в навчанні цілеспрямована на формування педагогічної культури батьків та їх просвіти. Даний напрямок реалізується в педагогічній моделі допомоги сім'ї.

В напрямку психологічної діяльності соціальний педагог у своїй професійній роботі залучається до соціально-психологічної підтримки та корекції. Така підтримка з позиції соціального педагога, спрямована на формування сприятливої психологічної атмосфери в сім'ї, в дитячому колективі. Даний напрямок реалізується в психологічній моделі допомоги сім'ї.

У співробітництві з іншими установами, організаціями соціальні педагоги ведуть роботу профілактичного напрямку щодо раннього виявлення проблемних сімей, надаючи своєчасну допомогу у вирішенні сімейних конфліктів, рекомендацій з оздоровлення умов сімейного виховання, здійснюючи кваліфіковану правову, психологічну підтримку.

У роботі соціальний педагог використовує достатню кількість методів, але основними є метод спостереження, метод бесіди, метод переконання.

Форми взаємодії соціального педагога з сім'єю, яка виховує дитину з обмеженими можливостями життєдіяльності в умовах інклюзивної освіти:

1. Індивідуальна робота з сім'єю в очному режимі:

- у разі домашнього візитування звернення уваги на зовнішній вигляд та оточення будинку, під'їзду, квартири;
- під час зустрічі з сім'єю, намагається спілкуватися не тільки з матір'ю, але і з батьком, іншими членами сім'ї;
- дізнається від батьків про потреби, проблеми та ресурси;
- запитує про позашкільні заняття дитини;
- працює із запитамі батьків;
- веде спостереження щодо того, як в сім'ї звертаються до дитини, розвивають та навчають її;
- знайомить зі стратегію поведінки, навчання, розв'язання проблем.

В рамках цієї ж тактики батьки завдають візит соціальному педагогу. У процесі візиту:

- батьки спостерігають, як фахівець звертається до дитиною (наприклад, в присутності в колективі ровесників або на прийомі, під час тестування);
- соціальний педагог відповідає на запити батьків, пояснює;
- соціальний педагог спостерігає, як у сім'ї відносяться до дитиною;
- соціальний педагог, за потреби, організовує консультацію з представниками інших служб для кращого розуміння і вирішення проблем або якщо це безпосередньо може допомогти родині;
- соціальний педагог пропонує батькам заповнити карти, схеми, опитувальники з розвитку дитини, потім порівнює їх результати зі своїми відповідями;
- батьки відвідують шкільні консилиуми та комісії;
- батькам видається письмовий звіт результатів тестування або оцінювання.

2. Індивідуальна робота з сім'єю в дистанційному режимі:

- інформація і обмін коментарями здійснюються через спеціально організований щоденник, куди батьки і соціальний педагог вносять записи, (наприклад щотижня або раз на два тижні);

- домашній щоденник спостережень аналізується під час зустрічі;

- результати проведеної реабілітаційної роботи подають у вигляді звітів (раз на півроку);

- соціальний педагог, залучаючи інших фахівців, організовує письмові повідомлення для батьків;

- контактує по телефону та інших засобах зв'язку;

- батьки заповнюють карти, опитувальники, схеми розвитку здібностей дитини;

- рекомендуються заняття на вихідні дні, надається інформація про можливість відпочинку;

- батькам надається можливість знайомитися з вмістом папки матеріалів по їх дитині.

3. Робота з батьками в очному режимі:

- зустрічі з батьками: звіт про хід виконаної роботи і успіхи дітей, обмін інформацією та розгляд планів на майбутнє;

- відповіді на запитання батьків;

- проведення та організація семінарів, виступів, бесід, рольових ігор для батьків;

- організація спеціального курсу на певну тематику для батьків;

- залучення батьків до підготовки та проведення культурно-дозвіллевих заходів;

- інтерв'ювання батьків щодо подальших очікувань допомоги, що надається.

4. Робота з батьками в дистанційному режимі:

- надання батькам інформації щодо того на яких умовах і в яких випадках необхідно звертатися до конкретних фахівців (психолог,

логопед, дефектолог, педагог, заступник директора з виховної роботи, директор);

- організація виставки книг, методичної літератури в кабінеті або «куточку» для батьків;

- підготовка буклету, що пояснює процедуру тестування, оцінювання того, як інтерпретуються результати;

- підготовка письмових пропозицій по домашнім завданням або по заходах, що готуються, можливостям відпочинку;

- передача опитувальників для з'ясування потреб та запитів батьків;

- організація стенду або дошки оголошень там, де батьки чекають дітей.

Соціальний педагог формуючи і розвиваючи контакти між сім'ями:

- сприяє розвитку мережі «нянь» серед групи батьків;

- організовує відвідування досвідченими батьками сімей, де з'явилася дитина, яка потребує допомоги;

- допомагає в організації асоціації або групи самопомоги батьків;

- запрошує батьків для допомоги в роботі з лагодження або налагодження актуальних питань;

- добивається того, щоб батьки були включені в комісії або ради шкіл;

- допомагає батькам щодо організації клубів за інтересами та заходів для дітей;

- сприяє захисту прав батьків, їхньої залученості до роботи в громадських організаціях, що впливають на розвиток законодавства та порядку надання послуг.

Особливості професійної діяльності вчителя-дефектолога в інклюзивному освітньому просторі

У ситуації модернізації системи освіти – об'єднання освітніх закладів, створення освітніх комплексів з'явилася можливість надання психолого-педагогічної допомоги не тільки дітям з обмеженими можливостями здоров'я, дітям з інвалідністю, а й іншим учням, які з тих чи інших причин можуть відчувати труднощі в опануванні основної загальноосвітньої програми. Така допомога надається в умовах організації служби супроводу в освітньому закладі, інклюзивно-ресурсному центрі. Така варіативність дозволяє вирішувати безліч стратегічних завдань.

Серед них:

- своєчасне виявлення труднощів в освоєнні основної загальноосвітньої програми та визначення причин цих труднощів;
- визначення змісту індивідуальних програм корекції, розвитку, формування пізнавального поля дитини;
- динамічне дослідження рівня розумового розвитку дітей та результатів корекційної роботи;
- проведення групових та індивідуальних корекційних занять, що забезпечують засвоєння основного програмного матеріалу та здійснення перенесення сформованих на заняттях вмінь і навичок в навчальну діяльність учнів;
- консультування фахівців, батьків (законних представників) з питань корекції, розвитку, навчання та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами;
- визначення і вибір оптимальних прийомів, методів, форм навчання та виховання з урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

Основна діяльність вчителя-дефектолога в закладі освіти спрямована на реабілітацію / абілітацію дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю, яким важко опанувати основну загальноосвітню програму, що зумовлено психофізичними особливостями та різними побіжними порушеннями в пізнавальній, сенсорній, руховій, мовній сферах. З метою надання якісної освітньої послуги, корекції та компенсації психофізичних недоліків для дітей з обмеженими можливостями здоров'я, створюються спеціальні умови.

Учитель-дефектолог входить в команду фахівців, які здійснюють психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивну освітньому просторі. Учитель-дефектолог є її обов'язковим учасником, коли мова йде про можливі труднощі в засвоєнні академічного компонента освітньої програми, недостатності в освоєнні різних видів діяльності, труднощі перенесення академічних знань у власне життя дитини.

Мета діяльності – забезпечити найбільш успішне засвоєння академічної складової освітньої програми, сприяти пізнавальному, мовному, емоційному, соціальному, моральному розвитку дитини, розвивати життєві компетенції дитини з особливими освітніми потребами, тим самим підвищуючи можливості її успішного включення в життя суспільства.

Для досягнення цієї мети в процесі професійної діяльності вчителя-дефектолога вирішуються наступні *завдання*:

1. Проведення педагогічної діагностики з метою виявлення особливостей у розвитку діяльності, темпу і успішності засвоєння навчального матеріалу, можливості використання отриманих способів дії в новій ситуації тощо.

2. Визначення актуальних завдань, принципів, методів, форм, прийомів і засобів, що сприяють успішному засвоєнню академічного

матеріалу та розвитку навчальної мотивації й підвищення самостійності учня.

3. Визначення критеріїв, що дозволяють оцінити ефективність навчання та розвитку учня з особливими освітніми потребами.

4. Участь в розробці адаптованих робочих освітніх програм, методичних рекомендацій з навчання учня з особливими освітніми потребами, що зазнає труднощі в навчанні.

5. Участь в систематичному вивченні динаміки дитини з особливими освітніми потребами в процесі освоєння навчального матеріалу.

6. Взаємодія з іншими фахівцями та сім'єю дитини з особливими освітніми потребами з метою більш ефективного психолого-педагогічного супроводу в школі.

7. Реалізація корекційно-розвиткової та соціальної складових процесу психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

8. Проведення просвітницької діяльності з метою включення найбільш ефективних методів, прийомів та засобів в роботу педагогів, в домашні заняття батьків з дитиною, які мають обмежені можливості здоров'я та підвищення успішності використання отриманих знань на практиці.

9. Формування та розвиток навчальної мотивації, навичок планування та контролю (поточного і підсумкового) у дитини з особливими освітніми потребами в процесі участі в корекційно-розвиткових заняттях.

Для реалізації мети та завдань для дитини з особливими освітніми потребами розробляється адаптована освітня програма, яка містить програму корекційної роботи. Програма корекційної роботи підтримує реалізацію основної освітньої програми. Учитель-

дефектолог є одним з основних розробників адаптованої робочої програми, програми корекційної роботи, адаптованої програми додаткової освіти і є координатором діяльності всіх фахівців, що беруть участь в психолого-педагогічному супроводі, а також входить до експертної групи з контролю й оцінки ефективності навчання дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі.

Виходячи з цього, визначаються конкретні *напрямки* та зміст діяльності вчителя-дефектолога в межах психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, що навчаються в інклюзивному освітньому просторі: діагностичний, корекційно-розвитковий, аналітичний, консультативно-просвітницький, профілактичний, організаційно-методичний.

Діагностичний напрямок в роботі вчителя-дефектолога може бути складовою частиною комплексного вивчення дитини фахівцями інклюзивно-ресурсного центру. Результати дефектологічного обстеження порівнюються з психологічними, медичними, педагогічними даними, обговорюються на засіданнях команди психологічного супроводу. Діагностичний напрям роботи включає в себе: первинне дефектологічне обстеження; систематичне спостереження за динамікою і корекцією психічного, інтелектуального розвитку; перевірку відповідності обраної програми, прийомів і методів навчання реальним досягненням та рівню розвитку дитини.

Основним завданням даного напрямку вважається прогнозування виникнення труднощів в опануванні навчальної програми, визначення причин та механізмів вже наявних академічних проблем. Метою дефектологічного обстеження в цьому випадку стає: виявлення труднощів формування пізнавальної сфери, універсальних навчальних дій (залежить від певної провідної

діяльності), становлення і розвитку компетенцій, навичок, знань, умінь та умов їх подолання. Для цього проводиться виявлення актуального рівня інтелектуального розвитку дитини, аналіз стану продуктивних видів діяльності (якісно-кількісна характеристика), спостереження за діяльністю в процесі вільної, навчальної та позанавчальної діяльності.

Діагностичний напрямок реалізується в процесі первинної діагностики і при динамічному вивченні. Первинна діагностика спрямована на визначення рівня актуального і найближчого розвитку дитини, вивчення причин та механізмів виникнення труднощів у навчанні. За результатами дослідження учитель-дефектолог здійснює: формування груп зі складу учнів, у яких виявлено однотипна провідна проблема; визначення якнайкращих умов для диференційованого і / або індивідуального розвитку. В ході первинної діагностики вчитель-дефектолог оформляє протокол обстеження, фіксує стартові показники перед початком корекційно-розвиткового навчання.

Проводиться динамічне вивчення учнів з метою визначення руху розвитку їх пізнавальної сфери, визначення ефективності обраних прийомів, форм, методів корекції, розвитку та навчання дитини відповідно до її рівня розвитку. Під час динамічного вивчення також вирішується завдання диференціації подібних станів порушення розвитку. Таке динамічне вивчення необхідно проводити не менше двох разів на рік (вересень-жовтень, травень). Результати обговорюються командою супроводу і фіксуються в дефектологічному поданні. При динамічному вивченні відбувається зіставлення результатів розвитку учня при первинній і подальшій діагностиках, визначення сформованості ігрових, навчальних навичок і способів ігрової, навчальної роботи (вміння та навички сприймання інформації, планування навчальної діяльності, самоконтролю тощо).

Етапна діагностика необхідна для констатації результативності та визначення ефективності корекційного впливу на розвиток ігрової, навчально-пізнавальної діяльності учнів, які відвідують заняття вчителя-дефектолога. Результати етапних висновків спеціаліста відображаються в Індивідуальній картці обліку динаміки розвитку дитини. В окремі моменти, відповідно до необхідності, за запитом може проводитися поточна діагностика, спрямована на обстеження пізнавальних можливостей учня в гострій ситуації.

Другий напрямок діяльності – корекційно-розвиткова робота.

Зміст цього напрямку роботи:

- створення умов для розвитку збережених функцій;
- визначення методів, прийомів, засобів корекційно-розвиткових занять;
- формування позитивної мотивації до навчання;
- заповнення прогалин попереднього навчання і розвитку, підвищення рівня загального розвитку;
- корекція порушень у розвитку емоційно-особистісної та пізнавальної сфер;
- формування механізмів вольової регуляції в процесі здійснення заданої діяльності;
- виховання вміння спілкуватися, розвиток комунікативних навичок.

Забезпечення успішності адаптації дитини з особливими освітніми потребами внаслідок більш ефективного формування універсальних навчальних дій в процесі корекційно-розвиткових занять.

Корекційні заняття проводяться з учнями в міру виявлення прогалин у їх навчанні та розвитку. Групові та індивідуальні корекційні заняття проводяться в позаурочний час або ж, наприклад,

вчитель-дефектолог бере на індивідуальне заняття учня з уроку математики або української мови, якщо той не вкладається в темп вивчення матеріалу в класі.

Учні до індивідуальних занять не залучаються, якщо вони в ході фронтальної роботи задовільно засвоюють навчальний матеріал. Допомогу надають учням, які мають певні труднощі в навчанні. Також періодично індивідуальні заняття потребують учні, які внаслідок хвороби або через «неробочий» стан (надмірна збудливість або загальмованість) під час уроків не засвоїли матеріал. Періодичність та тривалість занять залежать від тяжкості, характеру наявного порушення, а сумарне навантаження на дитину визначається відповідно до урахування загальної зайнятості учня. Організація режиму проведення корекційно-розвиткових занять регламентується до Порядку організації інклюзивного навчання, загальним інтелектуальним навантаженням (відповідність розкладу), іншими параметрами. Заняття з учителем-дефектологом несуть корекційно-розвиткову і предметну спрямованість.

У випадках, якщо дитині потрібна допомога сурдопедагога або тифлопедагога, то дитина для корекційних занять направляється в спеціалізовані заклади.

Корекційна робота здійснюється в рамках цілісного підходу до виховання і розвитку дитини. У зв'язку з цим робота повинна бути зорієнтована під час групових та індивідуальних занять на загальний розвиток, а не на тренування окремих психічних процесів або здібностей учнів. Планування в роботі з учнем має бути спрямоване не стільки на досягнення окремого результату (наприклад, вивчити таблицю множення), скільки на створення умов для розвитку дитини.

Третій та четвертий напрям діяльності – аналітична діяльність та профілактика. Метою цього напрямку є аналіз даних діагностичного

обстеження і визначення адекватних та ефективних засобів, форм корекційного супроводу дитини в інклюзивну освітньому просторі. Цього можна досягти внаслідок організації відстеження динаміки розвитку кожного учня і, як наслідок, аналізу ефективності програм корекційної роботи, індивідуальних навчальних планів та адаптованих робочих програм.

Необхідність виділення аналітичного напрямку в роботі вчителя-дефектолога обумовлена потребою в комплексному підході до розв'язання проблем дитини, який передбачає:

1) системний аналіз особистісного та пізнавального розвитку дитини, що дозволяє виявити не лише окремі прояви порушень психічного розвитку учня, а й визначити причини порушення, простежити їх взаємозв'язок і взаємовплив один на одного;

2) створення групових / індивідуальних корекційно-розвиткових програм, спрямованих на взаємозалежний розвиток та корекцію різних сторін особистісного і пізнавального розвитку учня;

3) забезпечення спеціалізованого супроводу в процесах навчання і виховання (в залежності від основного порушення у розвитку, кожної дитини може курувати той чи інший фахівець, який забезпечує взаємодію тих фахівців, допомоги яких потребує дитина);

4) профілактика перевантажень учнів.

П'ятий напрям діяльності – консультативно-просвітницький.

Учитель-дефектолог:

- консулює адміністрацію освітньої організації, педагогів-предметників з питань організації спеціальних освітніх умов;

- пропонує комплекси спеціальних завдань навчання, орієнтованих на особливі освітні потреби учнів з обмеженими можливостями здоров'я;

- вводить в зміст навчання спеціальні розділи, спрямовані на вирішення завдань розвитку учня, що відсутні в змісті освіти для однолітків, які нормально розвиваються;

- використовує особливі методи, засоби, прийоми навчання, спеціалізовані освітні та корекційні програми, орієнтовані на особливі освітні потреби дітей;

- диференціює та індивідуалізує навчання з урахуванням специфіки порушення розвитку дитини;

- здійснює комплексний вплив на того, хто навчається, в процесі індивідуальних та групових корекційних занять і в середовищі дітей з особливими освітніми потребами в процесі індивідуального консультування та в ході роботи шкільного психолого-медико-педагогічного команди психологічного супроводу.

Психолого-педагогічне консультування батьків вчителем-дефектологом, проводиться на вимогу батьків або за ініціативи вчителя-дефектолога та виконує різні функції:

- інформування батьків про шкільні проблеми дитини;
- допомога в питаннях виховання і навчання дитини;
- отримання додаткової діагностичної інформації від батьків.

Шостий напрямок діяльності – організаційно-методичний, який включає підготовку вчителя-дефектолога до роботи в команді психологічного супроводу, на засіданнях методичних об'єднань, педагогічних нарадах, власне участь в заходах, а також оформлення необхідної відповідної документації.

При підготовці команди психологічного супроводу на кожного учня спеціальним педагогом оформляється дефектологічні уявлення, які містять основні діагностично значимі характеристики особливостей розвитку дитини для кваліфікації його порушення, проблем в

навчанні. Таким чином, вчитель-дефектолог у своїй роботі активно включається в усі сфери освітнього процесу:

- організовує діяльність в умовах міждисциплінарної взаємодії фахівців;
- розробляє та реалізує комплексні індивідуальні програми корекції та розвитку спільно з психологом, логопедом, вчителем, лікарем;
- бере участь в засіданнях шкільної команди психологічного супроводу;
- проводить консультативну та просвітницьку роботу з педагогами, батьками;
- виступає ініціатором виведення окремих учнів в спеціальні (корекційні) заклади;
- організовує обстеження учнів в інклюзивно-ресурсному центрі.

Кожен напрямок діяльності дефектолога включається в єдиний процес психолого-педагогічного супроводу, знаходячи свою специфіку, конкретне змістовне наповнення.

Особливості професійної діяльності вчителя-логопеда в інклюзивному освітньому просторі

Учитель-логопед – це фахівець, який займається питаннями виявлення та корекції порушень мовного розвитку і комунікації дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

В останні роки контингент дітей загальноосвітніх шкіл значно змінився. З урахуванням активного впровадження інклюзивної практики в загальноосвітні заклади з кожним роком серед учнів, які вступають до першого класу, збільшується число дітей з різними

порушеннями в мовному розвитку. Найбільш поширеними відхиленнями розвитку є мовні розлади.

В даний час виділяється ряд мовних проблем, які можливо і доцільно долати тільки в рамках спеціальної школи для дітей з важкими порушеннями мови (алалія, а також важкою дизартрією, ринолалією, заїканням), однак дітей з такими вираженими мовними розладами (а в деяких випадках з поєднаною патологією, тобто порушень не тільки мовної функціональної системи, а й інших ліній розвитку: пізнавальної, соціальної фізичної) не так багато. На думку більшості фахівців, що займаються проблемами інклюзії, основна маса дітей з мовними порушеннями може навчатися в умовах загальноосвітньої школи, на базі якої повинна здійснюватися цілеспрямована систематична логопедична допомога.

Учитель-логопед, будучи членом команди фахівців (учителя-дефектолога, психолога, асистента вчителя, соціального педагога), що реалізують психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі, здійснює корекційну роботу, спрямовану на подолання можливих труднощів при засвоєнні академічного компонента освітньої програми, пов'язаних з проблемами мовного розвитку та комунікативними труднощами.

У зв'язку з орієнтацією системи загальної освіти на інклюзивну практику зросли вимоги до вчителя-логопеда, який працює на шкільному логопедичному пункті. Це стосується всіх напрямків діяльності вчителя-логопеда: диференціальної логопедичної діагностики, розробки індивідуально-орієнтованих програм корекційного впливу, підбору та розробки методів і прийомів корекційно-логопедичної роботи, роботи з батьками дітей з мовною патологією, профілактичних заходів.

Мета діяльності вчителя-логопеда – створення умов, що сприяють виявленню і подоланню порушень мовного розвитку, а також подальшого розвитку усного та писемного мовлення, вдосконаленню комунікації учнів з особливими освітніми потребами для успішного засвоєння академічної складової освітньої програми.

Для досягнення цієї мети в процесі професійної діяльності вчителя-логопеда вирішуються наступні *завдання*:

1. Проведення логопедичного обстеження з метою визначення структури та ступеня вираженості мовного порушення: встановлення психолого-педагогічного висновку (діагнозу).

2. Розробка перспективного плану корекційно-логопедичної роботи (індивідуальної програми розвитку) з дітьми, що потребують логопедичної допомоги.

3. Організація корекційної роботи з надання логопедичної допомоги дитині з особливими освітніми потребами. Визначення напрямків, методів і прийомів логопедичної роботи з корекції порушень мовного розвитку.

4. Комплектування груп для занять з урахуванням психофізичного стану учнів з особливими освітніми потребами. Проведення індивідуальних та групових занять з корекції порушень усного та писемного мовлення учнів (з використанням програмного матеріалу навчальних дисциплін гуманітарного циклу).

5. Участь в розробці адаптованих освітніх програм, методичних рекомендацій з навчання дітей з особливими освітніми потребами. Визначення різноманітних методів, форм і засобів навчання в рамках державного стандарту, що підвищують засвоєння навчального матеріалу.

6. Проведення систематичного вивчення динаміки мовного розвитку дитини з особливими освітніми потребами в процесі освоєння освітньої програми.

7. Взаємодія з фахівцями психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами і його сім'єю.

8. Розробка пропозицій щодо підвищення ефективності діагностичної, корекційної роботи. Узагальнення і поширення найбільш ефективного досвіду логопедичної роботи.

9. Забезпечення і контроль за дотриманням здоров'язберезувальних умов навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому закладі. Спільне з учителем-дефектологом, асистентом вчителя є проведення роботи щодо дотримання в класі правильного мовного режиму, щодо збагачення та систематизації словникового запасу учнів відповідно до навчальних предметів, розвитку комунікативних умінь.

10. Консультативна робота з формування психолого-педагогічної компетентності щодо питань онтогенезу дитячого мовлення, проявів варіантів дизонтогенеза; навчання батьків спеціалізованим прийомам подолання наявних розладів усного мовлення та підбір комплексів корекційно-розвиткових вправ, спрямованих на виправлення недоліків письма і читання, а також їх профілактику.

11. Консультування педагогічних працівників щодо використання спеціальних методів та прийомів надання допомоги дитині з особливими освітніми потребами, що має мовні порушення.

Учитель-логопед прагне домогтися більш гнучкого та міцного засвоєння учнями знань, підвищення мотивації та інтересу до навчання, забезпечення умов для загальнокультурного й особистісного розвитку на основі формування універсальних навчальних дій.

Корекційно-педагогічна діяльність вчителя-логопеда здійснюється на підставі програми корекційної роботи, що входить в структуру основної освітньої програми загальноосвітнього закладу. Виходячи з цього, визначаються основні напрямки діяльності вчителя-логопеда в рамках психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, що навчаються в інклюзивному просторі.

У зміст професійної діяльності вчителя-логопеда входить діагностична, корекційно-розвиткова, організаційно-методична, консультативно-просвітницька та профілактична робота.

Діагностичний напрямок роботи вчителя-логопеда включає в себе поглиблене вивчення дитини з особливими освітніми потребами, виявлення індивідуальних особливостей мовного розвитку та причин виникнення проблем у розвитку, вихованні, навчанні та соціалізації дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Логопед здійснює детальні логопедичні обстеження в перші два тижні вересня (з 1 по 15 вересня) і останні два тижні навчального року (з 15 по 31 травня). Результати логопедичного обстеження вчитель-логопед представляє на шкільному психолого-медико-педагогічному консиліумі. Первинне логопедичне обстеження дозволяє судити про рівень мовного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, про сформованість комунікативних та регулятивних універсальних дій і сформулювати основні напрямки, зміст та методи корекційно-логопедичної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. У процесі здійснення логопедичної допомоги дитині передбачається проміжне логопедичне обстеження, що дозволяє скорегувати наявну індивідуально-орієнтовану програму корекційно-логопедичного впливу й акцентувати увагу на найбільш стійких проблемах мовного розвитку дитини (як в усній, так і в письмовій мові). Підсумкова діагностика

повинна являти собою поглиблене логопедичне обстеження, що охоплює всі компоненти мовної системи і виявляє сформованість всіх видів універсальних навчальних дій.

Корекційно-розвитковий напрям роботи вчителя-логопеда охоплює реалізацію корекційно-розвиткових програм з урахуванням віку та особливостей розвитку учнів, структури дефекту, а так само надання допомоги педагогічному колективу в індивідуалізації розвитку, навчання і виховання дитини з особливими освітніми потребами. У зміст даного напрямку входять наступні аспекти:

- вибір оптимальних для розвитку дитини з особливими освітніми потребами корекційних програм, методик та прийомів навчання відповідно до його особливих освітніх потреб;

- організація та проведення індивідуальних і групових занять з корекції порушень усного та писемного мовлення, а також розвитку комунікативних навичок дітей з особливими освітніми потребами.

Корекційна робота вчителя-логопеда здійснюється в рамках цілісного підходу до розвитку, навчання та виховання дитини з особливими освітніми потребами.

Організаційно-методичний напрям роботи вчителя-логопеда полягає в розробці індивідуально-орієнтованих корекційно-розвиткових програм, допомога в складанні адаптованої освітньої програми для дітей з особливими освітніми потребами, підборі дидактичних і методичних матеріалів, а також веденні документації. Протягом навчального року логопед оформляє наступні документи: мовну карту на кожну дитину з мовними порушеннями, перспективний та календарний плани роботи, індивідуальні зошити на кожну дитину, річний звіт про результати корекційного навчання.

Учитель-логопед бере участь в шкільних методичних об'єднаннях, засіданнях інклюзивно-ресурсного центру, поповнює

логопедичний кабінет новинками методичної та дидактичної літератури. Реалізуючи інклюзивну практику, логопед постійно вдосконалює свій науково-методичний потенціал, вивчаючи інформацію про систему інклюзивної освіти в цілях створення необхідних умов для дітей з обмеженими можливостями здоров'я (зокрема, з важкими порушеннями мови) на базі загальноосвітньої організації, вивчає пропоновані нові нормативно-правові документи.

Консультативно-просвітницький напрям роботи включає:

- індивідуальне та групове консультування сім'ї з питань мовного розвитку та комунікації дітей з особливими освітніми потребами, формування психолого-педагогічної компетентності батьків (або законних представників) дітей з особливими освітніми потребами залучених в інклюзивному процесі, з питань онтогенезу усного та писемного мовлення, проявів порушень мовної системи, підбору найпростіших прийомів логопедичної роботи з корекції мовних порушень у дітей;

- консультування педагогів та інших учасників освітнього процесу з питань мовного онтогенезу і дизонтогенеза, створення мовного розвиваючого середовища, виникаючих проблем, пов'язаних з розвитком навчанням та вихованням дитини з особливими освітніми потребами в процесі реалізації інклюзивної практики.

Учитель-логопед консультує адміністрацію освітньої організації та педагогів з питань організації спеціальних освітніх умов для дитини з особливими освітніми потребами.

Профілактична робота полягає у своєчасному попередженні у дитини з особливими освітніми потребами можливих вторинних мовних порушень, створення умов для їх повноцінного мовного розвитку на кожному рівні загальної освіти.

Кожен напрямок діяльності вчителя-логопеда включається в єдиний процес психолого-педагогічного супроводу і в рамках інклюзивної освіти набуває особливого значення, так орієнтований не тільки на подолання мовних розладів в учнів з особливими освітніми потребами, але і на їх соціалізацію та адаптацію в середовищі однолітків з нормальним розвитком.

Роль асистента вчителя в психолого-педагогічному супроводі дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі

У різних країнах для учнів, які мають статус «дитина з обмеженими можливостями здоров'я», в разі необхідності надається необхідна підтримка у вигляді супроводжуючого – асистента вчителя.

Асистент вчителя– нове поняття для системи освіти.

У кожній країні визначено специфічний перелік послуг, які надає даний фахівець, що допомагає дитині з обмеженими можливостями здоров'я в процесі навчання. Серед них виділяються: організація діяльності дитини за гнучким розкладом, організація занять з можливістю залишати класну кімнату, проведення занять на індивідуальній основі. У більшості рекомендацій зазначено, що такий фахівець допомагає організувати діяльність дітей з особливими освітніми потребами в рамках загальної схеми уроку, в разі необхідності здійснює індивідуальну допомогу дитині з обмеженими можливостями здоров'я. Незалежно від прийнятого найменування посади даного фахівця, до його професійної діяльності і професійної підготовки пред'являються високі вимоги – асистент учителя, який працює з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я повинен мати

освіту в галузі педагогіки, а також обов'язково проходить професійну підготовку, перепідготовку в сфері спеціальної педагогіки.

Швеція, Норвегія, Фінляндія вважаються країнами, в яких освіта дітей з обмеженими можливостями здоров'я в загальноосвітніх установах проходить найуспішніше. При централізації та кооперації кількох освітніх установ виникає фінансова можливість формувати штатний розклад, в тому числі залучати в процес супроводу необхідних асистентів учителя з метою оптимізації навчання дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Необхідно відзначити, що асистентом може працювати тільки фахівець, який має вищу освіту в галузі педагогіки, профорієнтаційна на спеціальні освітні технології. Терміни підготовки фахівця такого профілю на рік, два збільшені, щодо термінів підготовки загальноосвітнього вчителя.

У 2000 р в Латвії і в Естонії була прийнята доктрина інклюзивної освіти, переглянуто низку положень в Законі «Про освіту», зокрема визначено актуальність діяльності асистента вчителя, як необхідного фахівця для супроводу не тільки дітей з обмеженими можливостями здоров'я, але, і наприклад, такої категорії дітей, як діти з іншомовного середовища. Дане положення характерно і для системи освіти Великобританії.

Нормативно-правовою підставою для організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у багатьох країнах світу є відповідні рішення міжнародного права. У більшості країн при дотриманні умов, що включають збільшення норм фінансування, зменшення кількості учнів у класі, формуванні індивідуального маршруту навчання для дитини з обмеженими можливостями здоров'я, створення служби супроводу, що включає корекційних педагогів, психологів, і як обов'язкове – асистента вчителя (передбачена Типовими штатними нормативами загальноосвітніх

навчальних закладів, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки від 06. 12. 2010 року № 1205).

Асистент вчителя – новий в українській освіті вид педагогічної діяльності, що з'явився в умовах інклюзивного освітнього закладу як важливий ресурс для створення ефективної, гнучкої, орієнтованої на дитину системи супроводу.

Визначаючи характеристики професійних якостей та властивостей, необхідних для діяльності в умовах організації педагогічного супроводу дітей, підлітків з обмеженими можливостями здоров'я, необхідно визначити функції та компетенції фахівця такого профілю.

У посадові обов'язки асистента вчителя віднесені наступні *функції*:

- виявлення, формування та розвиток пізнавальних інтересів в учнів з особливими освітніми потребами під час організації процесу індивідуальної роботи;

- персональний супровід учня з особливими освітніми потребами в освітньому просторі;

- координація діяльності учнів у пошуку інформації для самоосвіти;

- супровід в процесі формування особистості учня (допомагає зорієнтуватися в успіхах, невдачах, вибудувати цілі на майбутнє, виразити бажання під час навчального процесу).

- розподіл та оцінка спільно з учнем наявних у нього ресурсів для здійснення поставлених цілей;

- координація взаємозв'язку пізнавальних інтересів учнів, визначення інформаційної та консультативної роботи, вибір оптимальної організаційної структури таких взаємовідношень;

- надання підтримки учню в обраній стратегії освіти, подоланні проблем та труднощів процесу самоосвіти;
- створення умов для індивідуалізації процесу навчання (складання спільно з командою психолого-педагогічного супроводу індивідуальних навчальних планів та планування індивідуальних освітніх траєкторій);
- забезпечення рівня підготовки учнів, відповідно до вимог державного освітнього стандарту;
- разом з учнем проведення рефлексії його діяльності та результатів, що спрямовані на аналіз вибору його стратегії в навчанні, корекцію індивідуальних навчальних планів;
- організація взаємодії учня з педагогами;
- сприяння розвитку творчого потенціалу учня та підтримка його участі в проектній та науково-дослідницькій діяльності з урахуванням інтересів;
- організація взаємодії з батьками (законних представників) щодо виявлення, формування та розвитку пізнавальних інтересів учнів, складання, корекція індивідуальних навчальних планів учнів, аналіз та обговорення з ними ходу й результатів реалізації цих планів;
- здійснення моніторингу динаміки процесу становлення вибору учнів шляху свого навчання;
- організація індивідуальних та групових консультації для учнів, батьків (законних представників) з питань усунення навчальних труднощів, корекції індивідуальних потреб, розвитку й реалізації здібностей та можливостей, використовуючи різні технології і способи комунікації з учнями (групою учнів), включаючи електронні форми (Інтернет-технології) для якісної реалізації спільної діяльності з учнем (групою учнів);

- підтримання пізнавального інтересу учня, аналіз перспективи розвитку та можливості розширення його діапазону;
- синтезування пізнавального інтересу учня з іншими інтересами, шкільними предметами;
- сприяння як найповнішої реалізації творчого потенціалу та пізнавальної активності учня;
- залучення у роботу педагогічних, методичних нарад (інших форм методичної роботи) з метою підготовки та проведення батьківських зборів, оздоровчих, виховних та інших заходів, передбачених навчальною програмою освітнього закладу;
- забезпечення та аналіз успіхів та підтвердження рівня освіти учня;
- контроль та оцінка ефективності побудови та реалізації навчальної (індивідуальної) програми освітнього закладу, з огляду на успішність самовизначення учня, оволодіння вміннями, розвиток досвіду творчої діяльності, пізнавального інтересу учнів;
- забезпечення охорони життя та здоров'я учнів під час навчального процесу, виконання правила з охорони праці та пожежної безпеки.

Таким чином, область професійної діяльності фахівця – асистента вчителя може включати створення умов для реальної індивідуалізації освітнього процесу в дошкільному, шкільному, позашкільному світі дитини з особливими освітніми потребами.

Цілком очевидно, об'єктом професійної діяльності асистента вчителя стають: організаційний, корекційно-розвивальний (навчально-виховний); корекційно-освітній, соціально-адаптаційний і загальноосвітній процеси.

У своїй діяльності педагог супроводу повинен бути готовий до наступних видів професійної діяльності: освітньої, корекційно-

педагогічної, діагностично-консультативної, профілактичної, організаційно-управлінської, культурно-просвітницької.

Таким чином, асистент вчителя повинен мати вищу освіту за напрямом «Спеціальна освіта». Він має бути добре підготовлений в теоретичних питаннях і практично орієнтований на визначення психологічних, фізіологічних можливостей дитини.

Вивчення освітнього потенціалу дитини з обмеженими можливостями здоров'я в різних соціально-інституційних умовах з метою прогнозування і проектування індивідуальних маршрутів розвитку полягає в широкому спектрі пізнавальних компетенцій та включає теоретичні відомості анатомії, фізіології, патології органів мови та сенсорних систем, а також загальної, вікової, спеціальної психології.

Також при формуванні змістовної частини програми підготовки / перепідготовки асистента вчителя необхідно враховувати актуальність знань, практичних умінь в області загальної та корекційно-педагогічної діяльності. Асистент вчителя має володіти групою системних знань в галузі загальної, спеціальної (корекційної) педагогіки, з метою практичної реалізації в діяльності щодо організації супроводу дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Серед них: педагогічна діагностика, навчання та виховання, а також соціалізація дітей з особливими освітніми потребами.

Асистент вчителя повинен володіти, спеціальними методиками викладання дисциплін загальноосвітнього циклу: українська мова, математика, природознавство, історія, тощо. Асистент вчителя зобов'язаний вміти встановлювати контакти з учнями різного віку та їх батьками (законних представників), колегами; володіти технологіями діагностики причин конфліктних ситуацій, їх профілактики та рішення.

Асистент вчителя та педагог стають однією командою, проте в першу чергу провідну роль в свідомості учня з особливими освітніми потребами відіграє асистент вчителя, а в другу – вчитель.

Часто педагог інклюзивного класу не є фахівцем в області порушення розвитку дітей, а асистент вчителя, навпаки, має відповідну фахову освіту. В такому випадку асистент вчителя бере на себе функцію фахівця, який тонко та чітко вибудовує навчальний процес для учня, допомагаючи педагогу пристосуватися до потреб учня з особливостями розвитку, не знижуючи при цьому якості навчання всього класу.

Наприклад, асистент вчителя обговорює з педагогом план дій на уроці, види робіт тощо. В цьому випадку для дитини створюються умови для отримання позитивного досвіду успішної відповіді перед класом.

Від асистента вчителя може знадобитися допомога в адаптації навчального матеріалу до можливосте й учня з особливостями розвитку. В цьому випадку асистент вчителя стежить за тим, що викладає вчитель, і подає матеріал в тому обсязі і на тому рівні, який є зрозумілим учню. Дитина при цьому знаходиться в класі, слухає і вчителя, і відповіді учнів, але виконує посильні завдання. Процес активності учня знаходиться під контролем асистента вчителя. Наприклад, асистент вчителя визначає обсяг дозованої допомоги, можливість та час знаходження в класі (скільки слів списати з дошки, як записати відповідь, зробити обчислення тощо).

Таким чином, асистент вчителя здійснює контроль за навчанням учня з особливим освітніми потребами, поступово розширюючи його знання і адаптуючи дитину до навчання в класі.

Основна нормативно-правова база:

1. Закон України «Про освіту»

URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 22. 05. 2018 року № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України»

URL:<https://drive.google.com/file/d/1kX--tmR5YnW0QmzB1WatXduf0ufMM2hB/view>

3. Постанова КМУ від 21. 02. 2018 року № 88 «Деякі питання використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2018 році»

URL: <http://osvita-mk.org.ua/2017-2018/5a8ddf65eea01933293971.doc>

4. Постанова КМУ від 15. 11. 2017 року № 863 «Про внесення змін до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами»

URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/863-2017-%D0%BF>

5. Постанова КМУ від 09. 08. 2017 року № 588 «Про внесення змін до Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»

URL:<http://osvita-mk.org.ua/2017-2018/P0588.doc>

6. Лист Міністерства освіти і науки України від 05. 09. 2018 року № 1/9-529 «Про документацію працівників психологічної служби у системі освіти України»

7. Лист Міністерства освіти і науки України від 07. 08. 2018 року № 1/9-487 «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2018-2019 н. р.»

URL:<http://vippp.org.ua/files/socipcuhrob/lustmon19-487-1535359329.pdf>

8. Лист Міністерства освіти і науки України від 05. 02. 2018 року № 2.5-281 «Щодо тривалості уроків в інклюзивних класах та функціональних обов'язків асистента вчителя»

URL:<http://osvita-mk.org.ua/2017-2018/2.5-281.pdf>

9. Лист Міністерства освіти і науки України від 29. 11. 2017 року № 1/9-639 «Щодо Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами»

URL:<http://osvita->

[mk.org.ua/Inkluziya/rozjasnennja_subvencija_inkluzija.docx](http://osvita-mk.org.ua/Inkluziya/rozjasnennja_subvencija_inkluzija.docx)

10. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 02. 01. 2013 року № 1/9-1 «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання» URL:https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/33692/

11. Лист Міністерства освіти і науки України від 25. 09. 2012 року № 1/9-675 «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя» URL: [http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-675\(2\).doc](http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-675(2).doc)

12. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 26. 07. 2012 року № 1/9-529 «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання» URL:https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/30376/

Корисна література:

1. Асистент учителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / Н. М. Дятленко, Н. З. Софій., О. В. Мартинчук, Ю. М. Найда, під заг. ред. М. Ф. Войцехівського. К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 172 с.

2. Вознюк О. В., Вознюк О. М. Основні аспекти професійно-психологічної готовності педагога до праці в інклюзивному середовищі закладів загальної освіти // Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Коломия, 30 листопада 2018 р.) / за заг. ред. Поясик О. І., Петрів О. П., Лаппо В. В. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. С. 101–108.

3. Вознюк О. М. Значення психологічного супроводу в інклюзивній освіті // Розвиток професійної компетентності педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти регіону: збірник матеріалів конференції / За ред. О. В. Пастовенського. Житомир, 2017. С. 61–66.

4. Вознюк О. М. Психолого-педагогічні умови формування толерантності до учнів з особливими освітніми потребами у педагогів та учнів в інклюзивному освітньому соціумі // Сучасна освіта – доступність, якість, визнання: збірник наукових праць міжнародної науково-методичної конференції, 14–15 листопада 2018 року, м. Краматорськ / під заг. ред. д-ра техн. наук., проф. С. В. Ковалевського. Краматорськ: ДДМА. 2018. С. 49–53.

5. Данілавічюте Е. А., Литовченко С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник / Під ред. А. А. Колупаєвої. К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 360 с.

6. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: науково-методичний посібник / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. К.: Наук. світ, 2010. 196 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

7. Елен Р. Даніелс Залучення дітей з особливими потребами загальноосвітніх класів. Львів: Товариство «Надія», 2000. 256 с.

8. Ервін Е., Кугельмас Д. Підготовка вчителів і вихователів до роботи в інклюзивних класах та групах. К.: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2000. 150 с.

9. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: Навчально методичний посібник / Кол. упорядників: Патрикеева О. О., Софій Н. З., Луценко І. В., Василяшко І. П. Під заг. ред. Шинкаренко В. І. К.: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2013. 96 с.

10. Інклюзія в освіті: повсякденні практики та процедура оцінювання: монографія / О. М. Дікова-Фаворська, С. Г. Здрагат. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 416 с.

11. Карпенкова И. В., Кузьмина Е. В. Организация тьюторского сопровождения детей с ОВЗ в условиях реализации инклюзивной практики в образовательных учреждениях: учебное пособие. М.: МГППИ, 2011. 52 с.

12. Карпенкова И. В. Тьютор в инклюзивной школе: сопровождение ребёнка с особенностями развития. Из опыта работы. 2-ое издание, переработанное и дополненное. М.: АНО «Наш Солнечный Мир», 2017. 116 с.

13. Колупаева А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. К. : Педагогічна думка, 2007. 458 с.

14. Колупаева А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. К: «АТОПОЛЬ», 2011. 273 с.

15. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

16. Психологічний супровід інклюзивної освіти: методичні рекомендації / автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська. К.: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.

17. Сак Т. В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі: навчальний курс та науково-методичний посібник. К.: СПД ФО Парашин І. С., 2011. 101с.

18. Скрипник Т. В. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: навчально-наочний посібник. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 56 с.

19. Спільне викладання в інклюзивному класі: метод. матеріали. / Укладач Софій Н. З. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 70 с.

20. Специальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /Под ред. Н. М. Назаровой. 4-е изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 400 с.

21. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: навчально-наочний посібник. / Укладач Скрипник Т. К.:ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 56 с.

22. Четверікова Н. В. Актуальність проблеми збереження емоційної стійкості педагогів в умовах інклюзивної освіти: сучасний вимір // Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки. 2017. том 1. вип. 3. С. 107–113.

23. Четверікова Н. В. Роль шкільного психолога як члена Команди супроводу інклюзивного процесу в закладі загальної середньої освіти // Internationalacademyjournal. WEB of SCHOLAR. 7(25), July 2018. Vol. 3. p. 40–50.

Корисні посилання:

1. Онлайн-курс «Робота вчителя початкових класів із дітьми з особливими освітніми потребами»

URL:<https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-SmartOsvita+Inc+1/about>

2. Онлайн-курс для вчителів початкової школи (модуль 6)

URL:<https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:MON-EDERA-OSVITORIA+ST101+st101/about>

3. Онлайн-курс «Участь батьків у організації інклюзивного навчання»

URL:<https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-SmartOsvita+Par+1/about>

4. Н. Компанець «Відповідальність батьків щодо навчання дитини з особливими освітніми потребами»

URL:http://onp.ucoz.ua/news/vidpovidalnist_batkiv_shhodo_navchannja_ditini_z_osoblivimi_osvitnimi_potrebami/2018-03-01-586

5. Оплата корекційних занять

URL:<https://dostup.pravda.com.ua/request/28169/response/56153/attach/3/1%2011%2012767.pdf>

6. <http://education-inclusive.com>

7. <http://ussf.kiev.ua>

8. <http://nmcio.ippo.kubg.edu.ua>